

Grzegorz Kuźnik

Status prawny niemieckich kolonii

Roczniki Administracji i Prawa 18/1, 171-183

2018

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Oryginalny artykuł naukowy
Original article

Data wpływu/Received: **21.02.2018**

Data recenzji/Accepted: **5.04.2018**

Data publikacji/Published: **30.06.2018**

Źródła finansowania publikacji: **środki własne Autora**

DOI: 10.5604/01.3001.0012.5993

Authors' Contribution:

(A) **Study Design (projekt badania)**

(B) **Data Collection (zbieranie danych)**

(C) Statistical Analysis (analiza statystyczna)

(D) Data Interpretation (interpretacja danych)

(E) Manuscript Preparation (redagowanie opracowania)

(F) Literature Search (badania literaturowe)

Grzegorz Kuźnik*

STATUS PRAWNY NIEMIECKICH KOLONII

WSTĘP

Z uwagi na dokonane w roku 1871 zjednoczenie państw niemieckich i powstanie II Rzeszy Niemieckiej możliwe stało się przystąpienie państwa niemieckiego do wyścigu kolonialnego. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie podstaw ustrojowych oraz regulacji prawnych, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki stanów nadzwyczajnych, obowiązujących w koloniach Cesarstwa Niemieckiego od momentu ich powstania do utraty na skutek wyniku I wojny światowej.

* mgr; aplikant komorniczy.

UWARUNKOWANIA MIĘDZYNARODOWE DLA ROZWOJU KOLONII

Powstanie i rozwój niemieckich kolonii przypadły na schyłkowy okres ekspansji krajów europejskich. W drugiej połowie dziewiętnastego wieku najbardziej dochodowe terytoria były już zajęte przez potęgę, które od setek lat sukcesywnie zabiegały o nowe nabytki terytorialne. Na przykład Wielka Brytania w swoich zasobach kolonialnych miała już między innymi tereny dzisiejszych Indii i Republiki Południowej Afryki, co przekładało się na znaczne zyski dla tamtejszego skarbu państwa. W wyniku zwycięskiej wojny prusko-francuskiej w 1871 roku możliwe stało się zjednoczenie Cesarstwa Niemieckiego oraz proklamowanie powstania II Rzeszy Niemieckiej¹. Wzrost potęgi politycznej i militarnej państwa niemieckiego miał między innymi ten skutek, iż wewnątrz niemieckiego społeczeństwa zaczęły pojawiać się żądania przystąpienia do wyścigu kolonialnego, który był następnie przez władze, przy wydatnym wsparciu przedsiębiorstw handlowych, sukcesywnie realizowany². W wyniku niżej przedstawionych działań w momencie wybuchu I wojny światowej Cesarstwo Niemieckie dysponowało licznymi koloniami, które były jednakże mniejsze od posiadłości ich przeciwników oraz nie przynosiły tak znaczących zysków jak w przypadku tych ostatnich. Łącznie Cesarstwo jako swoje tereny ochronne (Schutzgebiet) uznało następujące terytoria: Niemiecka Afryka Południowo-Zachodnia (Deutsch-Südwestafrika, tereny dzisiejszej Namibii), Niemiecka Afryka Wschodnia (Deutsch-Ostafrika, obecnie w większości terytorium Tanzanii), Togo (Togoland), Kamerun Niemiecki (Deutsch-Kamerun, obecnie Kamerun wraz z terytoriami przyległych państw), Samoa Niemieckie (Deutsch-Samoa, obecnie niepodległe państwo), Nowa Gwinea Niemiecka (Deutsch-Neuguinea, część Nowej Gwinei wraz z przyległymi wyspami) oraz chiński port Kiautschou wraz z okolicznymi terenami³.

PODSTAWY PRAWNE POWSTANIA KOLONII

Zgodnie z teorią prawa międzynarodowego dopuszczalne jest rozszerzenie władztwa państwowego na terytorium niezajęte przez inne państwo. W takim przypadku dochodzi do włączenia danego terytorium w obręb danego państwa, co skutkuje poszerzeniem jego stanu posiadania. Warunkiem takiego pierwotnego nabycia terytorium jest brak innej władzy państwowej na zajmowanym terytorium, które musi być rzeczą niczyją (*res nullus*). Przejęcie przez państwo terytorium zajętego przez inne państwo nie miałyby zatem charakteru pierwotnego i mogłyby dzisiaj zostać uznane za niezgodne z prawem międzynarodowym⁴. Wyjątek stanowi między innymi umowa międzynarodowa, która pozwala na przejęcie danego obszaru przez jedno państwo kosztem innego.

¹ B. Ziemann, *Das Kaiserreich als Nationalstaat*, „Informationen zur politischen Bildung. Das Deutsche Kaiserreich 1871-1918” 2016, nr 1, s. 5-8.

² F. Fabri, *Bedarf Deutschland der Kolonien?*, s. 43. Jest to przedruk oryginału z 1879 roku: *Bedarf Deutschland der Kolonien? Eine politisch Betrachtung*, Gotha 1883, s. 1, 28, 88 i nast. oraz 112 i nast.

³ B. Ziemann, *Deutschland in der Welt*, s. 42 oraz 44-45. Por. także mapę poglądową na s. IV załącznika.

⁴ R. Geiger, *Grundgesetz und Völkerrecht. Juristische Kurz-Lehrbücher*, München 2009, s. 289-292. Zaznaczyć jednakże należy, iż w drugiej połowie XIX wieku wojna jako sposób rozwiązywania konfliktów międzynarodowych nie była jeszcze zakazana przez prawo międzynarodowe.

Uprawnienie państwa do zawierania umów międzynarodowych wynika bezpośrednio z faktu, iż posiada ono podmiotowość w rozumieniu prawa międzynarodowego⁵. Działanie takie musi jednakże odbywać się poprzez umocowane do tego w prawie konstytucyjnym organy. Z tego też powodu istotne jest wskazanie mechanizmu ustrojowego zawartego w prawie konstytucyjnym, który pozwalał na przyłączenie do Rzeszy obszarów kolonialnych. Analizę problemu należy rozpocząć od Konstytucji Rzeszy z 1871 roku⁶. Zgodnie z artykułem jedenastym ustęp pierwszy zdanie drugie cesarz był uprawniony do reprezentowania państwa w rozumieniu prawa międzynarodowego. Przepis ten precyzuje, iż monarcha w imieniu Rzeszy wypowiadał wojnę i zawierał pokój, ponadto zawierał sojusze i umowy z innymi państwami, wydawał upoważnienia dla posłów oraz przyjmował obcych przedstawicieli. W momencie pojawienia się prawnego problemu objęcia ochroną obcych terytoriów, przepis ten mógł być różnie interpretowany. F. Velder wskazywał, iż cesarz w zakresie nabywania kolonii nie jest związany żadnymi ograniczeniami i posiada w tej kwestii swobodne uznanie (*freier Willkür*). Drugi pogląd, którego zwolennikiem był K. Heimburger, zakładał, iż w pierwszej kolejności włączenie danego obszaru do terytorium Rzeszy powinno nastąpić dopiero po zaistnieniu takiego zdarzenia prawnego, które pozwalałoby na przejście zwierzchnictwa państwowego na rzecz Rzeszy. Przyjmowano, iż kolonia, w wewnętrznym porządku prawnym, posiadałaby szczególny status. Byłaby ona wyłącznie terenem pod ochroną Rzeszy (*Schutzgebiet*), lecz nie byłaby jej częścią składową. Dualizm tej koncepcji polega na monistycznym charakterze zewnętrznym całości terytorium Rzeszy i kolonii, w myśl prawa międzynarodowego, oraz na szczególnym rygorze prawnym obszaru ochronnego w porównaniu z porządkiem prawnym panującym w europejskiej części Rzeszy. Szczególny charakter tej koncepcji polegał także na ograniczeniu uprawnień parlamentu Rzeszy do decydowania w przedmiocie przyłączenia obszaru ochronnego pod władztwo Cesarstwa. Doktryna wskazywała wprost, iż do powstania stanu prawnego przyłączenia obszaru ochronnego nie jest wymagana zgoda zarówno Reichstagu, jak i Bundesratu. Interpretacja taka wynikała z wykładni literalnej artykułu jedenastego Konstytucji Rzeszy. Jako pomoc w interpretacji przepisu wskazać można ponadto art. 1 Konstytucji Rzeszy, który w sposób taksatywny wyliczał poszczególne kraje związkowe Rzeszy. Nie podlegał on wykładni rozszerzającej. Na poparcie powyższej tezy wskazać należy, iż Alzacja i Lotaryngia w wyniku zwycięskiej wojny z 1871 roku zostały formalnie zrównane statusem prawnym z innymi krajami związkowymi Rzeszy na mocy ustawy z 25 czerwca 1873 roku⁷.

W przypadku kolonii wskazać jednakże należy, iż formy ustawy Rzeszy wymagały tylko sytuacje o charakterze ekstraordynaryjnym, takie jak wydatki finansowe w zakresie włączenia danej kolonii pod władztwo państwowe Rzeszy (art. 69 Konstytucji Rzeszy), czy

⁵ N.B. Wagner, *Die deutschen Schutzgebiete. Erwerb, Organisation und Verlust aus juristischer Sicht*, Baden-Baden 2002, s. 35.

⁶ Verfassung des Deutschen Reiches vom 16. April 1871 (Gesetz betreffend die Verfassung des Deutschen Reiches vom 16. April 1871, RGBl. 1871, s. 63 i nast.).

⁷ Reichsgesetz betreffend die Einführung der Verfassung des Deutschen Reichs in Elsaß-Lothringen vom 25. Juni 1873 (RGBl. s. 161).

też przypadku, w którym ustanowienie obszaru ochronnego wymagałoby zmiany Konstytucji Rzeszy. W drugiej koncepcji istotna nie była podstawa utworzenia obszaru ochronnego. Dopuszczalna była forma kupna, objęcia terytorium niebędącego pod żadną władzą państwową, lecz także umowy dzierżawy czy wymiany. W myśl tej koncepcji dopiero po powstaniu podstawy prawnej ustanowienia obszaru ochronnego następowała nieskrępowana decyzja monarchy, która wywierała skutki w myśl prawa międzynarodowego⁸.

Reasumując tę część rozważań, wskazać należy, iż w rozumieniu zarówno niemieckiej doktryny, jak i doktryn obowiązujących w innych mocarstwach kolonialnych, dopuszczalne było ustanowienie kolonii podlegających Cesarstwu Niemieckiemu. Przejście terytorium przy wykorzystaniu metod wojennych od innego mocarstwa w ówczesnej sytuacji geopolitycznej nie było możliwe, tym niemniej w ówczesnym układzie geopolitycznym istniały jeszcze tereny, które można było objąć jako *res nullus* czy też poprzez zabiegi dyplomatyczne.

Przykładem nabycia terytorium jako *res nullus* jest przejście przez Cesarstwo Niemieckie Niemieckiej Afryki Południowo-Zachodniej, obejmującej terytorium dzisiejszej Namibii. Przed przybyciem wypraw kolonialnych obszar Namibii był przeważnie niezamieszkały, z wyjątkiem plemion tubylczych żyjących w głębi lądu. W roku 1486 jako pierwsza na wybrzeże dotarła portugalska wyprawa pod kierownictwem Diogo Cão. Zgodnie z przyjętym wówczas zwyczajem postawiono wówczas obelisk (port. *padrão*), który był dowodem przejścia, w rozumieniu ówczesnego prawa międzynarodowego, terytorium pod panowanie portugalskie. Jest to przykład nabycia pierwotnego terytorium. Z uwagi na brak korzyści wynikających z posiadania obszaru władcy portugalscy faktycznie nie sprawowali władztwa nad terenem, co spowodowało, iż terytorium ponownie stało się *res nullus*.

Niemieccy kolonizatorzy przyjęli inną strategię przejścia terytorium. Nie można było zignorować plemion tubylczych, które faktycznie zajmowały już terytorium. Pierwszą umowę dotyczącą przejścia zatoki Angra Pequena oraz terytorium o promieniu ośmiu kilometrów podpisał niemiecki przedsiębiorca Adolf Lüderitz poprzez swojego przedstawiciela Heinricha Vogelsanga z przywódcą plemienia, które faktycznie władało terytorium nad zatoką. Kolejne umowy poszerzały stan posiadania⁹. Podkreślić jednakże należy, iż było to przejście terytorium na rzecz przedsiębiorstwa, a nie Cesarstwa Niemieckiego, które dopiero następnie potwierdziło fakt przejścia kolonii i objęło je swoim władztwem państwowym, między innymi poprzez wprowadzenie administracji kolonialnej. Przejście zatem terytorium w obydwu przypadkach nastąpiło zatem nie w drodze umowy międzynarodowej, lecz nabycia pierwotnego. W pierwszym przykładzie terytorium nie było zajmowane przez inną władzę państwową. Przypadek przejścia przez Cesarstwo Niemieckie jest bardziej problematyczny. Przyjąć należy założenie, iż władzę nad terytorium sprawowały lokalne plemiona, które jednakże zrzekły się swojego władztwa w drodze zwykłej

⁸ N.B. Wagner, *Die deutschen Schutzgebiete...*, s. 37-40. Poglądy F. Veldera oraz K. Heimburgera zostały odpowiednio przedstawione w ówczesnej literaturze, por. F. Velder, *Die staatsrechtliche Natur der deutschen Schutzgebiete*, Greifswald 1911, *passim*.

⁹ D. Olusoga, C.W. Erichsen, *Zbrodnia kajzera*, Warszawa 2012, s. 25-62.

umowy na rzecz niemieckich przedsiębiorców. Zrzeczenie się terytorium w doktrynie prawa międzynarodowego ponownie oznacza zaistnienie stanu *res nullus*. Cesarstwo Niemieckie objęło zatem terytorium niepolegające żadnej władzy państwowej.

Dla doprecyzowania wskazać należy podstawy prawne przyłączenia innych niemieckich kolonii. Port Kiautschou został przyłączony na mocy dwóch umów, odpowiednio z 6 lutego 1898 roku oraz 6 marca 1898 roku¹⁰, co zostało potwierdzone rozkazem cesarza¹¹. Przejęcie natomiast wysp przyległych do Nowej Gwinei (Karoliny, Palau oraz Mariany) nastąpiło w drodze umowy międzynarodowej z Królestwem Hiszpanii z dnia 12 lutego 1898 roku w zamian za finansową równowartość przejmowanych wysp. Z uwagi na fakt, iż środki finansowe miały być wypłacone ze skarbu państwa, zastosowanie znajdował omówiony wyżej art. 69 Konstytucji Rzeszy, wymagający zgody Reichstagu dla obciążenia finansowego państwa przeznaczonego na rzecz finansowania kolonii. Zgoda taka została udzielona przez Reichstag w dniu 22 czerwca 1899 roku. Przyjąć należy, iż brak zgody niższej izby parlamentu miałby charakter wiążący dla monarchy¹². Dopiero po uzyskaniu zgody parlamentu cesarz wydał rozkaz, w którym Rzesza Niemiecka objęła ochroną przedmiotowe wyspy¹³. Również w drodze umowy międzynarodowej z Republiką Francuską z dnia 4 listopada 1911 roku¹⁴ ustalono ostateczny kształt Niemieckiego Kamerunu, obejmującego także terytoria państw obecnie sąsiadujących z dzisiejszym Kamerunem. W imieniu monarchy umowę międzynarodową zawarł rząd Rzeszy Niemieckiej, co wynikało z zastosowania art. 11 Konstytucji Rzeszy, którą następnie w trybie art. 69 przekazał do zatwierdzenia Reichstagowi. Z uwagi na fakt, iż następowało poszerzenie niemieckich kolonii, wydane zostały przez cesarza dwa akty prawne: rozkaz o objęciu nowych terytoriów ochroną¹⁵ oraz rozporządzenie o połączeniu przejętych terenów z dotychczasową kolonią¹⁶.

Podobnie zawarta została umowa dotycząca wysp Samoa z 14 listopada 1899 roku, na podstawie której zachodnia część wysp została przejęta od Wielkiej Brytanii¹⁷, co potwierdzono następnie umową ze Stanami Zjednoczonymi oraz ponownie z Wielką Brytanią z 2 grudnia 1899 roku¹⁸. Formalne przejście władztwa państwowego, poprzez ustanowie-

¹⁰ H. Grundmann, K.E. Born, *Handbuch der deutschen Geschichte*, Stuttgart 1970, s. 338-339. Por. kontekst historyczny zajęcia portu Kiautschou.

¹¹ Allerhöchster Erlaß, betreffend die Erklärung Kiautschous zum Schutzgebiete vom 27. April 1898 (RGBl. 17, s. 171).

¹² M. Grohmann, *Exotische Verfassung. Die Kompetenzen des Reichstags für die deutschen Kolonien in Gesetzgebung und Staatsrechtswissenschaft des Kaiserreichs (1884-1914)*, „Beiträge zur Rechtsgeschichte des 20. Jahrhunderts” 2001, nr 30, s. 191.

¹³ Allerhöchster Erlaß, betreffend die Erklärung des Schutzes über die Karolinen, Palau und Marianen vom 18. Juli 1899 (RGBl. 36, s. 541).

¹⁴ Deutsch-französisches Abkommen betreffend die beiderseitigen Besitzungen in Äquatorial-Afrika vom 4. November 1911 (RGBl. 1912, s. 206).

¹⁵ Kaiserlicher Erlaß, betreffend die Erklärung des Schutzes über die in Äquatorialafrika erworbenen Gebiete vom 3. Oktober 1912 (RGBl. 56, s. 511).

¹⁶ Kaiserliche Verordnung, betreffend die Vereinigung der in Äquatorialafrika erworbenen Gebiete mit dem Schutzgebiete Kamerun vom 3. Oktober 1912 (RGBl. 56, s. 512).

¹⁷ Deutsch-englisches Abkommen betreffend Samoa und Togo vom 14. November 1899 (RT-Vhdl., 10. LP, 5. Bd., Aktenst. Nr. 572, s. 3639).

¹⁸ Deutsch-britisch-amerikanisches Samoa-Abkommen vom 2. Dezember 1899 (KolBl. 1900, s. 4).

nie obszaru ochronnego, nastąpiło w drodze rozkazu cesarskiego z 17 lutego 1900 roku¹⁹. W przypadku Togo zatwierdzenie kolonii nastąpiło na podstawie niemiecko-francuskiego protokołu z dnia 24 grudnia 1885 roku²⁰. Sama treść protokołu zawierała podział stref wpływów, zgodnie z którym Cesarstwu Niemieckiemu przypadało określone terytorium.

Przejęcie Niemieckiej Afryki Wschodniej przebiegło podobnie jak w przypadku Niemieckiej Afryki Południowo-Zachodniej. Początkowe umowy, niemające charakteru międzynarodowych, zostały zawarte odpowiednio w dniach: 23, 27, 29 listopada oraz 2 grudnia 1884 roku przez przedstawicieli Towarzystwa Niemieckiej Kolonizacji²¹ z przywódcami plemion tubylczych, a dopiero następnie tereny zostały objęte władztwem Cesarstwa Niemieckiego. Prawnomiędzynarodowy fakt objęcia kolonii w posiadanie został potwierdzony łącznie aż siedmioma protokołami podpisanymi przez przedstawicieli rządu Rzeszy Niemieckiej z przedstawicielami Portugalii i Wielkiej Brytanii. Także w przypadku Niemieckiej Afryki Wschodniej zastosowanie znalazł art. 69 Konstytucji Rzeszy, albowiem konieczne stało się wyasygnowanie kwoty dwóch milionów marek na poczet „zwalczania niewolnictwa oraz ochrony niemieckich interesów w Afryce Wschodniej”. Wyasygnowanie wspomnianej kwoty nastąpiło w drodze ustawy²².

Formalnoprawne powstanie Nowej Gwinei Niemieckiej nastąpiło na podstawie proklamacji o ochronie terytorium przez Rzeszę Niemiecką z dnia 3 listopada 1884 roku. Proklamacja ta stanowiła podstawę do uznania za teren ochronny, natomiast w drodze działań następczych wymienione zostały z rządem brytyjskim w dniach 25 oraz 29 kwietnia 1885 roku noty dyplomatyczne potwierdzające władztwo państwowe nad przejętymi terenami. W przypadku Wysp Salomona włączenie w niemiecki obszar ochronny nastąpiło na podstawie umowy o ochronie zawartej z przywódcą lokalnego plemienia z dnia 17 maja 1885 roku przez przedstawiciela Kompanii Nowogwinejskiej²³, a następnie potwierdzony listem ochronnym z 13 grudnia 1886 roku²⁴.

Podsumowując tę część rozważań, wskazać należy na mankamenty, jakie powodował brak uregulowań na poziomie konstytucyjnym kwestii terenów ochronnych. W Konstytucji Rzeszy brakowało bowiem przepisów, na podstawie których w drodze wykładni literalnej mogłoby dojść do włączenia danego obszaru pod władztwo państwowe Rzeszy. Doktryna posługiwała się więc interpretacją art. 69 Konstytucji Rzeszy, gdzie podstawowym kryterium była kwestia finansowania kolonii oraz przedstawionym wyżej prawem cesarza do wydawania rozkazów, które w sposób formalny obejmowały terytoria ochroną Rzeszy. Dopuszczenie, już na poziomie konstytucyjnym, możliwości objęcia określonego

¹⁹ Allerhöchster Erlaß, betreffend die Erklärung des Schutzes über die Samoainseln westlich des 171. Längengrads w. L. vom 17. Februar 1900 (RGBl. 12, s. 135).

²⁰ Deutsch-französisches Protokoll vom 24. Dezember 1885 (Reichstagsprotokolle, 1885/86,5).

²¹ GfdK, Gesellschaft für deutsche Kolonisation.

²² Gesetz betreffend den Schutz der deutschen Interessen und Bekämpfung des Sklavenhandels in Ostafrika vom 2. Februar 1889 (RGBl. 2, s. 3).

²³ NGK, Neu-Guinea-Kompagnie.

²⁴ N.B. Wagner, *Die deutschen Schutzgebiete...*, s. 87-97.

terytorium ochroną państwową, bez zgody wyrażonej w formie ustawy, należy uznać za niedokładność ustrojodawcy, której jednakże nie można było przewidzieć w momencie uwalania konstytucji w 1871 roku. Zauważyć jednak należy, iż mankamenty te zostały w drodze stale rozwijającej się praktyki konstytucyjnej wyeliminowane.

STATUS PRAWNOUSTROJOWY OBSZARÓW OCHRONNYCH

Powyżej omówiono kwestie włączenia terytorium pod ochronę Cesarstwa Niemieckiego. Kolejną kwestią wymagającą omówienia jest status prawnoustrojowy obszarów ochronnych w niemieckim porządku prawnym.

W pierwszej kolejności należy zauważyć, iż w dużej części przypadków przejście faktycznego władztwa nad zajmowanym obszarem następowało w drodze umowy, która była zawierana przez przedsiębiorców lub też w stowarzyszeniach ich zrzeszających (np. GfdK, NGK). Postawić zatem należy pytanie, jaki był status prawny tych umów w momencie ich zawierania oraz po objęciu przez Cesarstwo władztwa państwowego nad danym terytorium. Ówczesna doktryna wyróżniała trzy koncepcje: teorię okupacji, umowy oraz quasi-umowy²⁵. Pierwsza z nich, dominująca w literaturze kolonialnej, zakładała, iż umowa taka nie miała znaczenia w zakresie rozporządzenia terytorium, albowiem taka umowa musiałaby zostać bezpośrednio zawarta przez państwa. Podnoszono, iż lokalne plemiona nie mogły występować w roli równoprawnych podmiotów prawa międzynarodowego, co powodowało, iż nie mogły one przekazać władztwa na rzecz stowarzyszeń przedsiębiorców.

Zgodnie z tą koncepcją obszar po utracie przez lokalne plemiona władztwa pozostawał pod swoistą okupacją danego stowarzyszenia przedsiębiorców do momentu objęcia obszaru przez Cesarstwo. Po formalnym przejściu przez mocarstwo danego terytorium definitywnie wygasły jakiegokolwiek prawa plemion tubylczych. Zgodnie natomiast z drugą teorią lokalne plemiona były uprawnione, w rozumieniu prawa międzynarodowego, do dysponowania swoim obszarem. Na przykład H. Hesse w swojej pracy dowodził, iż umowy ochronne zawarte w Niemieckiej Afryce Południowo-Wschodniej posiadały walor publicznoprawny i były zawierane w imieniu Rzeszy Niemieckiej²⁶. Podkreślić jednakże należy, iż teoria ta była odrzucana przez zdecydowaną większość doktryny. Trzeci pogląd, określany mianem quasi-umowy, opierał się na założeniu, iż Rzesza Niemiecka posiadała zdolność w rozumieniu prawa międzynarodowego do zawierania umów, natomiast lokalne plemiona jej nie posiadały. Była więc to zwykła umowa, której wyłącznie treść zawierała normy publicznoprawne.

W ówczesnej doktrynie istniał więc spór dotyczący momentu, w którym władztwo państwowe nad danym terytorium zaczynało sprawować Cesarstwo Niemiec-

²⁵ Ibidem, s. 104-116.

²⁶ H. Hesse, *Die Landfrage und die Frage der Rechtsgültigkeit der Konzessionen in Sudwestafrika. Ein Beitrag zur wirtschaftlichen und finanziellen Entwicklung des Schutzgebietes*, Jena 1906, s. 85-56.

kie. Aby pozostać w zgodzie z postanowieniami konstytucji z 1871 roku, należy więc przyjąć, iż przejście władztwa państwowego następowało w momencie wydania takiej deklaracji przez określone w ówczesnej Konstytucji organy, najczęściej w formie rozkazu, bezpośrednio po zaistnieniu zdarzeń będących podstawą do objęcia terytorium ochroną lub też po wyrażeniu zgody przez parlament w trybie art. 69.

Samo włączenie obszarów kolonialnych do niemieckiego porządku prawnego spowodowało również problematykę odpowiedniego stosowania przepisów dotyczących stanów nadzwyczajnych. Problematyka ta nie miała wyłącznie charakteru teoretycznego, albowiem w koloniach regularnie dochodziło do buntów plemion tubylczych. Na przykład na przełomie roku 1903 i 1904 w Niemieckiej Afryce Południowo-Zachodniej wybuchło powstanie lokalnych plemion²⁷. Pomijając szczegóły dotyczące samego powstania i jego następstw, analizie poddać należy podstawy prawne prowadzonych działań na terenach kolonii.

Pierwszym aktem prawnym wydanym przez cesarza był rozkaz uznający lata 1903-1904 za lata wojenne w odniesieniu do Niemieckiej Afryki Południowo-Zachodniej²⁸. Uznawał on rok 1903 za rok wojenny w stosunku do plemienia nazywanego wówczas Bondelswart oraz rok 1904 za rok wojenny w stosunku do plemienia Herero. Sam rozkaz został wydany na podstawie następujących ustaw: o zaopatrzeniu i wyposażeniu żołnierzy²⁹, o statusie prawnym urzędników Rzeszy³⁰ oraz zaopatrzeniu inwalidów wojennych³¹. Uznanie przez cesarza roku wojennego było formalnoprawnym stwierdzeniem istnienia działań zbrojnych na określonym terytorium. Funkcjonariuszom pełniącym tam służbę przysługiwało dodatkowe wyposażenie zarówno w zakresie uzbrojenia, jak i innych świadczeń, na przykład na wskazane w rozkazie terytoria kierowano większą liczbę lekarzy (par. 23 ustawy o zaopatrzeniu i wyposażeniu żołnierzy), zapewniano możliwość korzystniejszego przeliczenia czasu trwania służby (par. 49 ustawy o statusie prawnym urzędników Rzeszy) oraz wyższe świadczenia dla rannych kombatantów i członków ich rodzin (par. 14 ustawy o zaopatrzeniu inwalidów wojennych).

Kolejnym aktem prawnym, który w treści nawiązywał do poprzedniego rozkazu, był rozkaz o uznaniu lat wojennych podczas powstania w Niemieckiej Afryce Południowo-Zachodniej³². Rozkaz ten uznawał rok 1905 za rok wojenny, a ponadto precy-

²⁷ D. Olusoga, C.W. Erichsen, *Zbrodnia...*, s. 80-308. Tamże: bardzo szczegółowy opis działań wojskowych i ich następstw oraz wykaz literatury.

²⁸ Allerhöchste Order, betreffend Anrechnung von Kriegsjahren aus Anlaß der Aufstände der Bondelswart-Hottentotten und der Hereros in Südwestafrika 1903/04 vom 29. September 1904 (RGBl. 44, s. 381).

²⁹ Gesetz, betreffend die Pensionierung und Versorgung der Militärpersonen des Reichsheeres und der Kaiserlichen Marine, sowie die Bewilligungen für die Hinterbliebenen solcher Personen vom 27. Juni 1871 (RGBl. 31, s. 275).

³⁰ Gesetz betreffend die Rechtsverhältnisse der Reichsbeamten vom 31. März 1873 (RGBl. 10, s. 61).

³¹ Gesetz betreffend Versorgung der Kriegsinvaliden und der Kriegshinterbliebenen vom 31. Mai 1901 (RGBl. 23, s. 193).

³² Allerhöchste Order, betreffend Anrechnung von Kriegsjahren aus Anlaß der Aufstände im Südwestafrikanischen Schutzgebiete vom 12. Oktober 1905 (RGBl. 43, s. 761).

zował kwestie uznania korzystniejszego przeliczenia czasu służby dla funkcjonariuszy. Aby możliwe było uznanie dla żołnierza lub urzędnika danego roku za rok wojenny, musiał on służyć w kolonii co najmniej jeden miesiąc lub wziąć udział w potyczce z nieprzyjacielem (Gefecht). Ponadto w rozumieniu ustawy o zaopatrzeniu inwalidów wojennych udział w walkach oraz odniesione tam rany uznano za odniesione podczas kampanii wojennej (Feldzug). Ponadto statusem prawnym w rozumieniu powyższych ustaw zrównano także obywateli niemieckich, którzy opuścili granice Rzeszy Niemieckiej oraz udali się do Niemieckiej Afryki Południowo-Zachodniej i zostali tam wykorzystani do udziału w kampanii oraz tych obywateli niemieckich, którzy przybywali już poza granicami Rzeszy Niemieckiej (a więc mogli znajdować się w zbuntowanej kolonii) i również zostali wykorzystani do udziału w kampanii.

Kolejnym rozkazem ustalono, iż także rok 1906 będzie uznany za rok wojenny³³. Podtrzymano w nim minimalny wymóg służby w okresie czasowym co najmniej jednego miesiąca lub udziału w potyczce. Zwrócić należy uwagę jeszcze na kwestie terminologiczne – w tekście nie posłużono się, jak poprzednio, wskazaniem konkretnych nazw plemion, które były zaangażowane w walkę, lecz ogólnym sformułowaniem „Eingeborenen-Aufstände”, co pozwalało na zastosowanie rozkazu do każdej osoby biorącej po stronie niemieckiej udział w walce bez konieczności każdorazowego identyfikowania pochodzenia przeciwnika. Analogicznej treści rozkaz znalazł zastosowanie do roku 1907³⁴.

Do buntów lokalnych plemion dochodziło także w innych niemieckich koloniach. Także i w tych przypadkach stosowano tę samą technikę legislacyjną. W przypadku powstań w Niemieckiej Afryce Wschodniej oraz w Niemieckim Kamerunie posłużono się, w celu doprecyzowania, enumeratywnym wyliczeniem potyczek (jako pojedynczej walki) lub wskazaniem walk w poszczególnych przedziałach czasowych, zastępując pojęcie „Gefecht” określeniami wskazującymi dłuższy okres trwania zmagania lub ich charakter (Kämpfe, Expedition, Unterwerfung, Bestrafung)³⁵. Czasami jako podstawę prawną podawano także, w zależności od charakteru walk, inne podstawy prawne wydania rozkazu, które nie zmieniały jego zasadniczej treści³⁶. W innym rozkazie, również dotyczącym Niemieckiej Afryki Wschodniej, wskazano, iż w rozumieniu niemieckich przepisów powstanie trwało do dnia 18 lutego 1907 roku, kiedy to zostało zakończone. Ponadto powtórzono wymagania dotyczące udziału w potyczce lub czasu służby, doprecyzowując ponadto jednostki terytorialne kolonii, na których trwało powstanie³⁷. Na

³³ Allerhöchste Order, betreffend Anrechnung des Jahres 1906 als Kriegsjahr aus Anlaß der Aufstände im Südwestafrikanischen Schutzgebiete vom 27. Februar 1906 (RGBl. 17, s. 430).

³⁴ Allerhöchste Order, betreffend Anrechnung des Jahres 1907 als Kriegsjahr aus Anlaß der Aufstände im Südwestafrikanischen Schutzgebiete vom 12. April 1907 (RGBl. 19, s. 154).

³⁵ Allerhöchster Erlaß, betreffend die Anrechnung der Jahre 1905 und 1906 als Kriegsjahre aus Anlaß von Gefechten und Kriegszügen in Deutsch-Ostafrika und Kamerun vom 17.

³⁶ Allerhöchste Order, betreffend Anrechnung des Jahres 1905 als Kriegsjahr aus Anlaß des Aufstandes in Deutsch-Ostafrika vom 30. Januar 1907 (RGBl. 8, s. 39).

³⁷ Allerhöchster Erlaß, betreffend die Anrechnung der Jahre 1905, 1906 und 1907 als Kriegsjahre aus Anlaß des Aufstandes in Deutsch-Ostafrika vom 14. Januar 1908 (RGBl. 3, s. 13).

skutek przedłużania się konfliktu w Niemieckim Kamerunie taką samą technikę legislacyjną zastosowano w akcie prawnym wydanym rok później³⁸.

Wskazać należy, iż akty prawne wydane przez cesarza miały głównie za zadanie zapewnienie gwarancji o charakterze materialno-socjalnym funkcjonariuszom wykonującym zadania w koloniach. Ponadto stanowiły one formalnoprawny wyraz prowadzenia działań zbrojnych przez Rzeszę przeciwko lokalnym plemieniom. Z uwagi na fakt, iż tereny te całkowicie znajdowały się pod niemieckim władztwem państwowym, nie zachodziła potrzeba wydawania innych aktów prawnych w rozumieniu prawa międzynarodowego.

Kolejną kwestią wymagającą omówienia jest status prawny jednostek znajdujących się na terenach kolonialnych. Jest to zagadnienie istotne z uwagi na fakt przedstawionych wyżej starć zbrojnych. Nie ulegało najmniejszej wątpliwości, iż obywatele niemieccy, udający się do kolonii zarówno w roli funkcjonariuszy, jak i mieszkańców, podlegali dalej niemieckiemu prawodawstwu. Praktyczny problem powstał w momencie ustalenia przynależności państwowej osób zamieszkujących terytoria przed włączeniem ich pod niemieckie władztwo państwowe. Ówczesna doktryna uznawała, iż nie przynależy się im obywatelstwo Rzeszy. Tym niemniej konieczne było wprowadzenie określonej siatki terminologicznej. Najbardziej obiektywnym określeniem wydawało się „obywatel terenu ochronnego” (*Angehörige der Schutzgebiete*), inne posiadały już odcień negatywny, na przykład „poddany ochronie” (*Schutzbefohlenen*), czy z przywołanych wyżej rozkazów cesarskich – „urodzony na terenach ochronnych” (*Eingeborene*). Zgodnie z poglądami ówczesnej, nie tylko niemieckiej doktryny kolonialnej, obowiązywała rzymska maksyma *qui in territorio meo est, etiam meus subditus est*, która wyrażała przywiązanie osób przejętych pod niemieckie władztwo państwowe. Uznawano ich zatem za poddanych władzy państwowej, lecz nieposiadających zarówno niemieckiego, jak i innych obywatelstw. Najprościej istotę obywatelstwa terenu ochronnego opisał O. Hövermann, wskazując, iż osoba taka nie jest obywatelem niemieckim w rozumieniu Konstytucji Rzeszy i jej ustaw, także w zakresie nabycia i utraty obywatelstwa, jednakże jest ona poddana niemieckiemu prawodawstwu i władzy państwowej³⁹.

Poglądy te wynikały z wykładni literalnej paragrafu pierwszego ustawy o statusie prawnym niemieckich terenów ochronnych⁴⁰, który zakładał, iż władzę na terytoriach sprawuje cesarz w imieniu Rzeszy. Ponadto zgodnie z paragrafem drugim ustawy dotychczasowe prawodawstwo w zakresie prawa cywilnego, karnego, postępowań sądowych oraz o ustroju sądów przechodziło z mocy prawa na kolonie, chyba że w postanowieniach ustaw lub innych przepisów szczególnych nie postano-

³⁸ Allerhöchster Erlaß, betreffend die Anrechnung der Jahre 1904, 1905 und 1906 als Kriegsjahre aus Anlaß von Gefechten und militärischen Unternehmungen in Kamerun vom 21. Oktober 1908 (RGBl. 52, s. 513).

³⁹ N.B. Wagner, *Die deutschen Schutzgebiete...*, s. 250-256.

⁴⁰ Gesetz betreffend die Rechtsverhältnisse der deutschen Schutzgebiete vom 17. April 1886 (RGBl. 10, s. 75).

wiono inaczej. Sama ustawa o statusie prawnym niemieckich terenów ochronnych wskazywała jako przepisy szczególne ustawy o konsularnym wymiarze sprawiedliwości⁴¹. Ich szczegółowa analiza zdecydowanie wykracza poza ramy opracowania.

Krytycy powyższych ustaw podnosili, iż zgodnie z artykułem drugim zdanie pierwsze Konstytucji, ustawodawstwo Rzeszy wykonywane było wyłącznie wewnątrz obszaru Rzeszy. Obszar ten, co zostało już zaznaczone, został enumeratywnie wskazany w artykule pierwszym Konstytucji Rzeszy. Jedną z interpretacji, autorstwa H. von Hoffmanna, zakładała, iż cesarz posiada w koloniach co do zasady władzę ustawodawczą na równi z parlamentem, albowiem ograniczenie dotyczące władzy ustawodawczej sprawowanej przez parlament obejmuje tylko wskazane w Konstytucji obszary Rzeszy oraz również tam wskazaną treść normatywną (np. art. 69 Konstytucji). Poglądy takie wzmacniały władzę cesarską, co można zaobserwować choćby poprzez analizę wyżej wskazanych aktów prawnych dotyczących ustawodawstwa stanów nadzwyczajnych⁴². Spory doktrynalne ostatecznie zostały przecięte dopiero wskazaną wyżej ustawą o statusie prawnym niemieckich terenów ochronnych.

Inną kwestią terminologiczną, z którą musiała zmierzyć się ówczesna doktryna, było formalnoprawne nazewnictwo zajętych obszarów. Na przykład proponowano określenia „obszary Rzeszy” (Gebiete des Reiches), „pozaniemieckie kraje Rzeszy” (außerdeutsche Reichslande), „nowy kraj Rzeszy” (Reichsneuland). Proponowano także stosowanie terminologii odpowiedniej dla prawa cywilnego, na przykład: „Zubehör”, „Bestandteil”, „unwesentlicher Bestandteile”⁴³. Ostatecznie, zarówno w aktach prawnych, jak i w literaturze, używano dość konsekwentnie sformułowania „deutsche Schutzgebiete” lub też potocznego sformułowania „kolonie”, stąd też w niniejszym opracowaniu autor – w ślad za ówczesną doktryną – używa sformułowania „niemieckie obszary ochronne”⁴⁴.

UTRATA OBSZARÓW OCHRONNYCH

W roku 1914 Cesarstwo Niemieckie wraz ze swoimi sojusznikami znalazło się w stanie wojny z państwami Trójporozumienia. Odnośnie do niemieckich terenów ochronnych oraz innych obszarów kolonialnych teoretycznie powinien znaleźć zastosowanie art. 11 Aktu Generalnego Konferencji Berlińskiej z 1885 roku⁴⁵. Zgodnie z przywołanym przepisem w momencie wybuchu wojny pomiędzy stronami umowy tereny kolonialne miały zostać uznane za neutralne. Umowa ta została ratyfiko-

⁴¹ Gesetz über die Konsulargerichtsbarkeit vom 10. Juli 1879 (RGBl. 26, s. 197).

⁴² N.B. Wagner, *Die deutschen Schutzgebiete...*, s. 277-278 oraz 299-304.

⁴³ *Ibidem*, s. 177-179.

⁴⁴ Z. Zieliński, *Niemcy – zarys dziejów*, Katowice 1998, s. 176-187. Por. wskazaną tam terminologię („Schutzgebiete des Reiches”) oraz kontekst historyczny kolonii w realiach niemieckiej polityki wewnętrznej.

⁴⁵ General-Akte der Berliner Konferenz vom 26. Februar 1885 (RGBl. 23, s. 215).

wana między innymi przez: Cesarstwo Niemieckie, Wielką Brytanię, Francję, USA, Belgię oraz Holandię, tym niemniej ówcześni przeciwnicy zaatakowali niemieckie tereny ochronne. Po zajęciu, do końca zmagani wojennych posiadały one status *occupatio bellica*. Jedyny wyjątek stanowiła Niemiecka Afryka Wschodnia, która pod dowództwem gen. Paula von Lettow-Vorbecka przez cały okres wojny nie została zajęta, a kapitulacja nastąpiła dopiero w 1918 roku po formalnym zakończeniu działań wojennych⁴⁶. W wyniku zakończenia I wojny światowej na mocy art. 119 i następnie traktatu pokojowego kolonie przypadły wrogim mocarstwom⁴⁷. W kolejnych latach prace nad problematyką niemieckiego kolonializmu miały już tylko charakter teoretyczny⁴⁸.

PODSUMOWANIE

Powstanie niemieckich obszarów ochronnych spowodowane było pomyślnym wynikiem wojny francusko-pruskiej z 1871 roku oraz dalszym rozwojem gospodarczym i militarnym Cesarstwa Niemieckiego. Fakt funkcjonowania kolonii wymuszał na prawodawcy wydawanie aktów prawnych, których w momencie tworzenia Konstytucji Rzeszy nie można było przewidzieć. W wyniku czynnego udziału doktryny prawniczej, często korzystającej z dorobku innych mocarstw kolonialnych, w niemieckim porządku prawnym powstały, dzisiaj niespotykane, konstrukcje prawne, które stosowane były zarówno w momencie przejmowania terenów kolonialnych, jak i zarządzania nimi. Ponadto prowadzenie opisanych wyżej działań zbrojnych wymagało również wydania specjalnych aktów prawnych, które zalicza się do zakresu prawa stanów nadzwyczajnych. Z tego też powodu zagadnienie to warte jest odnotowania w historii prawa oraz nauce prawa konstytucyjnego.

Bibliografia

- Fabri F., *Bedarf Deutschland der Kolonien?*, Informationen zur politischen Bildung. Das Deutsche Kaiserreich 1871-1918, 2016, nr 1.
- Geiger R., *Grundgesetz und Völkerrecht. Juristische Kurz-Lehrbücher*, München 2009.
- Grohmann M., *Exotische Verfassung. Die Kompetenzen des Reichstags für die deutschen Kolonien in Gesetzgebung und Staatsrechtswissenschaft des Kaiserreichs (1884-1914)*, Beiträge zur Rechtsgeschichte des 20. Jahrhunderts, 2001, nr 30.
- Grundmann H., Born K.E., *Handbuch der deutschen Geschichte*, Stuttgart 1970.
- Gründer H., *Geschichte der deutschen Kolonien*, Paderborn 1995.

⁴⁶ H. Gründer, *Geschichte der deutschen Kolonien*, Paderborn 1995, s. 169.

⁴⁷ Gesetz über den Friedensschluß zwischen Deutschland und den alliierten und assoziierten Mächten vom 16. Juli 1919 (RGBl. 140, s. 687).

⁴⁸ H. Gründer, *Geschichte...*, s. 213-245. Tamże: opis problematyki niemieckiego kolonializmu po zakończeniu I wojny światowej.

- Hesse H., *Die Landfrage und die Frage der Rechtsgültigkeit der Konzessionen in Sudwestafrika. Ein Beitrag zur wirtschaftlichen und finanziellen Entwicklung des Schutzgebietes*, Jena 1906.
- Olusoga D., Erichsen C.W., *Zbrodnia kajzera*, Warszawa 2012.
- Velder F., *Die staatsrechtliche Natur der deutschen Schutzgebiete*, Greifswald 1911.
- Wagner N.B., *Die deutschen Schutzgebiete. Erwerb, Organisation und Verlust aus juristischer Sicht*, Baden-Baden 2002.
- Zieliński Z., *Niemcy – zarys dziejów*, Katowice 1998.
- Ziemann B., *Das Kaiserreich als Nationalstaat, Informationen zur politischen Bildung. Das Deutsche Kaiserreich 1871-1918*, 2016, nr 1.
- Ziemann B., *Deutschland in der Welt, Informationen zur politischen Bildung. Das Deutsche Kaiserreich 1871-1918*, 2016, nr 1.

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie podstaw porządku prawnego obowiązujących na terenach kolonialnych Cesarstwa Niemieckiego. W pierwszych dwóch częściach artykułu przedstawiono uwarunkowania międzynarodowe dla rozwoju niemieckich kolonii oraz podstawy prawne ich powstania. W trzeciej części omówiono status prawnoustrojowy, jaki posiadały one w niemieckim porządku prawnym. Szczegółowo przeanalizowano przede wszystkim rozwiązania prawne dotyczące problematyki stanów nadzwyczajnych. W czwartej części omówiono natomiast kwestie prawne związane z utratą kolonii. W artykule analizie poddano w pierwszej kolejności postanowienia Konstytucji Rzeszy z 1871 roku, które znalazły zastosowanie podczas tworzenia obszarów kolonialnych. Omówiono także inne akty prawne. Szczegółowo przeanalizowano również rozkazy cesarskie dotyczące problematyki stanów nadzwyczajnych. W opracowaniu wykorzystano także dorobek niemieckojęzycznej doktryny, która szczegółowo zajmowała się poszczególnymi zagadnieniami prawnymi.

Słowa kluczowe: kolonie, Cesarstwo Niemieckie, stany nadzwyczajne, kolonializm, historia prawa

THE BASIS OF A LEGAL SYSTEM IN THE GERMAN COLONIES

Summary: The aim of this article is to present the basis of the legal order in force in the German Empire colonial areas. The first two parts of the article outline the international conditions for the development of German colonies, and the legal basis of their establishment. The third part discusses the legal status they had in the German legal order. Here the author thoroughly analyses the legal solutions employed for the states of emergency. The fourth part presents the legal issues concerning the loss of colonies. The article includes the analysis of the provisions of the German Empire Constitution of 1871, which were applied when the colonial areas were formed. The paper also discusses other legal acts. Furthermore, the emperor's orders for declaring the states of emergency were part of the detailed analysis. The paper also explored the attainment of German doctrine, which studied the particular legal issues in depth.

Keywords: colonies, the German Empire, the states of emergency, colonialism, the history of law